A platóni *Prótagorasz* polisz-mítoszának egy újfajta értelmezéséről

A *Világosság* 1968 júliusi számának mellékleteként jelent meg Tőkei Ferenc sok tekintetben kiváló tanulmánya *A polis eredete* címmel. Úgy véljük, hogy a tanulmány Marxra támaszkodó (s tegyük hozzá, Marx közvetítésével Niebuhrra[1] támaszkodó) alapgondolatával marxistáknak nehéz lenne nem egyetérteniök. Félreérthetetlen világossággal szeretném kijelenteni: maradéktalanul egyetértek a tanulmánynak az utolsó mondatában megfogalmazott moráljával is: „A görög történelem, vallástörténet, irodalom- vagy etikatörténet kutatói, amennyiben az antik földtulajdon-formáról mint alapstruktúráról megfeledkeznek, csak sötétben tapogatják az ókor kincseit." (35. o.)

Hogy a földtulajdonforma szem előtt tartásával hogyan juthatunk valóban közelebb antik szövegek eredeti jelentéséhez, arra e mindenképpen jelentős tanulmány több fejtegetése, szövegelemzése meggyőző példát ad. Úgy vélem azonban, hogy a platóni *Prótagorasz* polisz-mítosza befejező részének értelmezésében a szerző bizonyos analógiákat túlfeszítve sokkal inkább eltávolodik a szöveg eredeti jelentésétől, mintsem hogy közelednék hozzá, s azt találja meg benne, amit ő vitt, helyezett bele. Ennek alátámasztására előbb idézném Tőkei méltatását a mítosz befejező részéről, magát a befejező részt és a Tőkei által adott értelmezését, végül pedig néhány megjegyzést fűznék ehhez az értelmezéshez.

Ime a bevezető méltatás és a befejező rész: „Ám ideje folytatnunk Prótagoras mítoszának idézését, amelynek valóban csattanós befejezése teljesen fellebbenti a fátylat Zeus és az isteni *polis* titkáról. 'Megkérdezte Hermés Zeust, hogy milyen módon ossza ki az igazságot és becsületérzést . . . az embereknek: — Úgy osszam-e, mint ahogyan a mesterségek . . . vannak elosztva . . . ? Mert ezek így vannak: ha akad egy közöttük, aki ért a gyógyításhoz, ez az egy elegendő sok ember számára . . ., s így áll a dolog a többi mesterséggel is . . . Hát az igazságot és becsületérzést is így helyezzem közéjük . . ., vagy pedig minden egyes embernek juttassak belőlük . . . ? — Minden egyesnek . . . — mondta Zeus, —, mert sohasem fognak városok . . . létesülni, ha ebben a kettőben is csak kevesen . . . részesülnek . . ., mint a többi mesterségben . . . S törvényt . . . is hirdess a nevemben, hogy aki nem képes a becsületérzésből és az igazságból kivenni a részét . . ., az irtassék ki, mint a betegség, a városból . . .'"

A Tőkei által adott értelmezés pedig így hangzik: „Mindenki, akiben egy kis *dynamis* van a dolgok lényegét alkotó struktúra megértésére, azonnal úgy fogja fel Hermés kérdését: vajon elegendő lesz-e, ha *aidős*-nak és *diké*-nek

[1] Barthold Georg Niebuhr (1771—1831): Römische Geschichte (1811—1812).

egy-egy 'tulajdonosa' lesz, akár az egyes *techné*-knek — és akár a földnek az 'ázsiai' termelési módban. Egy a 'tulajdonos', mindenki más annak haszonélvezője: ez a magántulajdont voltaképpen nem ismerő 'ázsiai' tulajdonforma jól ismert fikciója. S Zeus — Hermés óvatos-ravaszdi kérdésére felelve — most megerősíti, hogy valóban az emberek kezére adja a *polis* titkát: mindenki részesedjék *aidós*-ban is, *diké*-ben is *(pantes metechontón)*, azaz nyelvünkön szólva mindenki legyen egy földparcella magántulajdonosa és egyúttal az állami földek jogos haszonélvezője. A világtörténelmi fordulatot jelentő új termelési-tulajdoni struktúra ez, amelyet Marx telibetalálóan így jellemzett: 'a községi tagok mint magántulajdonosok elválása maguktól mint városi községtől és városi föld tulajdonosaitól'." (Uo.)

Nem tudom, hogyan értelmezzem a „nyelvünkön szólva" kifejezést. A magyar nyelvet kívánná talán szembeállítani a göröggel? Ezek szerint a helyes fordítás az lenne, hogy „magántulajdonban részesedni és közföld haszonélvezője lenni"? Vagy ha nem ezt jelenti, vajon mit jelenthet? Ezt a kérdést nem tudom eldönteni. Egy kérdésben azonban, úgy vélem, tudok valamit mondani: a platóni Prótagorasz idézett sorainak értelme szerintem nem az, amit Tőkei tulajdonít nekik. A mitoszban, bármennyiszer is forduljanak benne elő a „részesedés", „részesedni" kifejezések, szó sincs tulajdonformákról. Képességekről, mesterségekről, ismeretekről van bennük szó. Ezekben részesednek. Bizonyos képességek, mesterségek, ismeretek lehetővé teszik az emberek számára az élethez szükséges fogyasztási javak megszerzését, előállítását. Az emberi együttéléshez, s így a városalkotáshoz, városban való együttéléshez ezeken kívül még új képességekre is van szükség: igazságosságra (diké) és tisztességérzetre, szeméremre (aidósz). Ez utóbbiakban azért kell minden városi polgárnak részesednie, mert akiben nincs igazságosság és tisztességérzet vagy nem tud legalább a követelményeik szerint élni, az nem alkalmas emberi közösségben való együttélésre, akadályozza az együttélést vagy fenyegeti a lehetőségét. Ezért kell a mítosz szerint az ilyen embert megölni mint a város betegségét. Amiben tehát itt részesednek, az nem tulajdon, még kevésbé földtulajdon, hanem képesség, mesterség, ismeret. (Ez teljesen megfelel annak a szókratészi-platóni tanításnak, amely erény és ismeret, tudás között igen szoros kapcsokat létesít, és annak a Prótagorasz és más szofisták által vallott nézetnek, hogy az erény — hiszen igazságérzet és tisztességérzet erények — tanítható, mint valami mesterség. Persze diké inkább jelenti a jogot, jogos büntetést, jogi értelemben vett igazságtevést, mint az igazságérzetet vagy az emberben lakozó igazságosságot. Ez utóbbinak jelölésére a platóni szövegekben egy másik kifejezést találunk, a dikaioszüné-t.)

De nem ez az egyetlen gyenge pont Tőkei Ferenc értelmezésében. Az értelmezés úgy tünteti fel, mintha itt egy ember tulajdona és mindenki kettős tulajdona (ázsiai tulajdon és antik tulajdon) állna egymással szemben. A platóni szövegben azonban *kevesek* részesedése és mindenki részesedése áll egymással szemben, nem pedig egy emberé és mindenkié. Az ugyanolyan fajta mesterségben kevesen részesülnek, ezt a szöveg világosan kimondja, és ezt is várjuk, hiszen egy városállamban nem egy ember volt csak varga vagy fazekasmester, hanem néhány vargát, néhány fazekast, néhány kovácsot találhattunk. Az *egy* tulajdonosra való utalásnak („Egy a 'tulajdonos', mindenki más annak haszonélvezője: ez a magántulajdont voltaképpen nem ismerő 'ázsiai' tulajdonforma jól ismert fikciója") a platóni szövegben tehát nincs elégséges alapja.

Továbbá, ha a szövegben diké a városi köztulajdont, aidósz pedig a

magántulajdonban levő telket kellene hogy jelentse, akkor hogy értsük a befejező sorokat: „. . . aki nem képes a becsületérzésből (aidósz-ból) és az igazságból (diké-ből) . . . kivenni részét . . ., az irtassék ki, mint a betegség, a városból . . ." Valóban azt kellene vélnünk eszerint, hogy volt olyan ember, aki nem volt *képes* földparcella magánbirtoklására, illetve a közös föld hasznának élvezetére? Vagy azt kell-e gondolnunk, hogy Zeus azt a törvényt adta, hogy akinek nincs magán földtulajdona, azt meg kell ölni (kteinein)?

Úgy gondolom az eddig elmondottak elégségesek annak belátására, hogy Tőkei Ferenc azzal, hogy a tulajdonformára való utalást akar benne felfedezni, nem közelebb, hanem messzebb kerül az általa idézett szöveg valódi jelentésétől. A polisz titka valóban az antik kettős földtulajdon. De a platóni *Prótagorasz* polisz-mitosza nem erre utal.

Azzal természetesen egyet kell érteni, hogy az antik jogi és erkölcsi alapfogalmaknak szoros kapcsolatuk volt az antik földtulajdonnal. Az igazságtalanság alapformája a görögöknél a kellőnél nagyobb rész birtoklása a javakból, a pleonexia. De ez nem jelenti azt, hogy aidósz és diké, mint a most bírált szövegértelmezésben, a földtulajdon magán- és közös formáit jelölné. Tőkei Ferenc e szövegértelmezésével szemben saját sorait idézném figyelmeztetésül: „Ez átfogó értelemben aidós és diké rendkívül konkrét, sok meghatározást totalitásba egyesítő kategória, földdarabkákra való korlátozásuk megengedhetetlen elvonatkoztatás lenne." (Uo.)

Simon Endre